ΕΤΟΣ Γ΄. Ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης τῇ 21 Ἀπριλίου 1913 ΑΡΙΘ. 122

ΠΟΙΜΗΝ

ΕΒΔΟΜΑΔΙΑΙΟΝ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΚΗΡΥΓΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗι ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΔΑΠΑΝΗι ΤΩΝ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΤΑΜΕΙΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟΝ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

ΟΜΙΛΙΑ Ι΄.

ΟΑΟΡΑΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ.-ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ

**«*Πιστεύω εἰς ἕνα Θεόν, Πατέρα, Παντο-*
«*κράτορα, ποιητὴν Οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁρα-*
«*τῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων.*»**

Εἰς τὴν προηγουμένην ὁμιλίαν κατεδείξαμεν ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὰ πάντα ἐκ τοῦ μηδενός, ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ ὅτι ἐδημιούργησε ταῦτα διὰ μόνου τοῦ λόγου αὐτοῦ ἄνευ δυσκολίας τινὸς καὶ χωρὶς νὰ ἀναγκάζηται ὑπό τινος, ἀλλ' ἐξ οἰκείας ἐλευθέρας θελήσεως, ὑπὸ τῆς ἀπείρου δὲ αὐτοῦ ἀγαθότητος κινούμενος, διότι ἠθέλησε, ἵνα ποιήσῃ καὶ ἄλλα ὄντα μέτοχα τῶν εὐεργεσιῶν αὐτοῦ. Ταῦτα πάντα πιστεύομεν καὶ ὁμολογοῦμεν, «***πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν.... ποιητήν.***» Ἀλλὰ τί ἐποίησεν ὁ Θεός; Ποῖα εἶναι τὰ ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Θεοῦ προελθόντα δημιουργήματα; Τὸ Ἱερὸν Σύμβολον καθορίζει ταῦτα. Εἶναι ***ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ.*** «***Πιστεύω εἰς ἕνα Θεὸν.... ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς***», τουτέστιν, ὅπως ἐξηγεῖ τὰς λέξεις ταύτας αὐτὸ τοῦτο τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, «***ὁρατῶν τε πάντων καὶ ἀοράτων***». Ἄλλαις λέξεσιν, ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε πρῶτον τὸν πνευματικόν, τὸν ἄϋλον κόσμον, τὸν κόσμον τῶν Ἀγγέλων, δεύτερον τὸν ὑλικὸν κόσμον, ὅστις εἶναι ἡ σημερινὴ κατοικία ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων καὶ τέλος τὸν ἐκ πνεύματος καὶ ὕλης σύνθετον κόσμον, ἤτοι τὸν ἄνθρωπον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ κατὰ πρῶτον δημιουργηθεὶς κόσμος εἶναι

ὁ τῶν Ἀγγέλων, διὰ ταῦτα εἰς τὴν σημερινὴν διδασκαλίαν ἡμῶν θὰ πραγματευθῶμεν περὶ τοῦ κόσμου τούτου τῶν Ἀγγέλων.

Ἡ ἁγία ἡμῶν πίστις διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὁρατοῦ κόσμου, ἐν τῷ ὁποίῳ κατοικοῦμεν, ὑπάρχει καὶ ἄλλος κόσμος καθ' ὁλοκληρίαν διάφορος, κόσμος ἀνώτερος, ἀπρόσιτος εἰς τὰ ἡμέτερα βλέμματα καὶ τὰς ἄλλας ἡμῶν αἰσθήσεις, ἀλλὰ κόσμος πραγματικός, καὶ τοιοῦτος εἶναι ὁ κόσμος τῶν Ἀγγέλων. Περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης βεβαιοῖ ἡμᾶς καὶ ἡ Ἁγία Γραφὴ καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου τὴν ἀλήθειαν ταύτην εὐκόλως ἀποδέχεται καὶ ὁ ἡμέτερος νοῦς ὀρθῶς σκεπτόμενος· διότι ἀφ' οὗ ἅπαξ ὑπάρχει κόσμος καθαρῶς ὑλικός, ὑπάρχει ἕτερος κόσμος ἐξ ὕλης καὶ πνεύματος συγκείμενος καὶ τοιοῦτος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, λογικὸν εἶναι νὰ ὑπάρχωσι καὶ ὄντα ἀνώτερα τοῦ ἀνθρώπου, ἤτοι ὄντα καθαρῶς πνευματικά, ὁποῖοι εἶναι οἱ Ἄγγελοι. Ἐκ τῶν εἰρημένων κατανοεῖ ἕκαστος, ὅτι τὸ ἀρνεῖσθαι τὴν ὕπαρξιν τῶν Ἀγγέλων, ἢ ἐκλαμβάνειν τούτους ὡς ποιητικὰς προσωποποιήσεις τῆς θείας δυνάμεως, τὸ τοιοῦτον εἶναι τοῦτ' αὐτὸ ἄρνησις τῆς πίστεως καὶ ἀποδοκιμασία καὶ περιφρόνησις τοῦ ὀρθῶς σκεπτομένου ἀνθρωπίνου νοός.

Ἀλλ' ὁποῖοι τινες εἶναι οἱ κάτοικοι οὗτοι τοῦ ἀοράτου κόσμου; ποία ἡ ἀρχὴ αὐτῶν; ἀπὸ πότε χρονολογεῖται ἡ τούτων ὕπαρξις; καὶ ποία ἡ φύσις καὶ τὸ ἔργον αὐτῶν;

Ὁ Θεὸς ἐποίησε καὶ τοὺς Ἀγγέλους, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ὄντα, ***ἐξ οὐκ ὄντων, ἐκ τοῦ μηδενός.*** Οἱ Ἄγγελοι δὲν ὑπῆρχον πρότερον, ἀλλ' ἐποιήθησαν. Καίτοι δὲ ἔχουσιν ἀρχήν, εἶναι ἐν τούτοις ἀθάνατοι. Τὴν δὲ ἀθανασίαν ταύτην ἔχουσιν οὐχὶ ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐλευθέρας τοῦ δημιουργοῦ θελήσεως. Ὁ Θεὸς τοὺς Ἀγγέλους ἐποίησε πρὶν ἢ δημιουργήσῃ ***τὸν ὑλικὸν κόσμον.***

Ὁ Θεὸς ἐποίησε τοὺς Ἀγγέλους πνεύματα καθαρά. Ἡ διαφορὰ ἑπομένως μεταξὺ τῶν Ἀγγέλων καὶ ἡμῶν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης εἶναι οὐχὶ ἡ τυχοῦσα. Ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐδημιουργήθη τοιαύτη, ὥστε νὰ δύναται νὰ συνδέηται μετὰ σώματος, ἄνευ τοῦ ὁποίου ἀδυνατεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς ἑαυτῆς δυνάμεις. Οἱ Ἄγγελοι τοὐναντίον ἐδημιουργήθησαν τοιοῦτοι, ὥστε νὰ μὴ ἔχωσι σῶμα. Τὸ ἀσώματον λοιπὸν εἶναι ἡ φύσις τῶν Ἀγγέλων. Τὰ σώματα δὲ μετὰ τῶν ὁποίων ἐμφανίζονται, καθ' ἃ ἱστορεῖ ἡ Ἁγία Γραφή, εἰς τοὺς ἀνθρώπους δὲν εἶναι πραγματικὰ σώματα, ἀλλὰ κατὰ τὸ φαινόμενον. «*Τὸ πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει*», εἶπεν ὁ Χριστός. Ὁ Ἄγγελος δὲ Ραφαὴλ ὁ ὁδηγήσας τὸν Τωβίαν εἰς Μηδίαν μετὰ τὸ τέλος τοῦ ταξειδίου εἶπεν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν πατέρα αὐτοῦ τὸν Τωβίτ. Ὅσον καιρὸν ἤμην μεθ' ὑμῶν μὲ ἐβλέπετε τρώγοντα καὶ πίνοντα, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἦτον ἀληθές, ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον, ***ὅρασιν ἐθεωρεῖτε.*** «***Πάσας τὰς ἡμέρας ὠπτανόμην ὑμῖν, καὶ οὐκ ἔφαγον, οὐδὲ » ἔπιον, ἀλλ' ὅρασιν ὑμεῖς ἐθεωρεῖτε***».

Οἱ Ἄγγελοι κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς Ἁγίας Γραφῆς εἶναι ὑπέρτεροι τῶν ἀνθρώπων· «*ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' Ἀγγέλους*». Εἶναι μεγαλοπρεπεῖς καὶ λαμπροὶ καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται «*Ἄγγελοι φωτός*». Ὁ Ἰὼβ καλεῖ αὐτοὺς Υἱοὺς τοῦ Θεοῦ· «***καὶ ἦλθον οἱ Υἱοὶ τοῦ Θεοῦ » παραστῆναι ἐνώπιον Κυρίου***». Ὁ Σωτὴρ ἀποκαλεῖ αὐτοὺς ἁγίους·

«ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ πάντες οἱ Ἅγιοι Ἄγγελοι μετ' » αὐτοῦ». Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καλεῖ αὐτοὺς ἐκλεκτούς. *«Διαμαρτύρο- » μαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν » ἐκλεκτῶν Ἀγγέλων αὐτοῦ.* Οἱ Ἄγγελοι καθὸ ἐλεύθεροι ἠδύναντο καὶ οὗτοι νὰ ἁμαρτήσωσιν· ἐπειδὴ ὅμως ἐνέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν Θεόν, διὰ τοῦτο ἐστερεώθησαν ἐν τῇ ἁγιότητι καὶ τῷ ἀγαθῷ διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἀναμάρτητοι, ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου κατηξιώθησαν νὰ *βλέπωσι διὰ παντὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ*, ἤτοι νὰ ἀπολαύωσι τελείας μακαριότητος.

Τὸ ἀεικίνητον τῶν Ἀγγέλων ἀδυνατοῦμεν νὰ φαντασθῶμεν ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι. Ἀποστάσεις δι' αὐτοὺς δὲν ὑπάρχουσιν, ἀλλ' ἵπτανται ἀπὸ τοῦ ἑνὸς ἄκρου τῆς δημιουργίας εἰς τὸ ἕτερον μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας, καὶ τῆς αὐτῆς ταχύτητος, μεθ' ἧς καὶ ὁ ἡμέτερος νοῦς μεταπηδᾷ ἀπὸ ἐδῶ εἰς Ἀμερικὴν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Ἀφρικὴν καὶ μυρίους ἄλλους τόπους. Ἡ σοφία τῶν Ἀγγέλων εἶναι ἀσυγκρίτως ἀνωτέρα ἡμῶν· γινώσκουσι πολὺ περισσότερα ἀπὸ ἡμᾶς καὶ πολὺ τελειότερον ἡμῶν. Μανθάνουσι δὲ τὰ πάντα ἄνευ πολλοῦ κόπου. Ἐκεῖ ὅπου δι' ἡμᾶς ἀπαιτοῦνται μακραὶ ἔρευναι, παρατεταμέναι ἀγρυπνίαι, μελέται βαθεῖαι πρὸς εὕρεσιν ἢ κατανόησιν τῆς ἀληθείας, διὰ τοὺς Ἀγγέλους ἀρκεῖ στιγμὴ χρόνου ἀστραπιαία, ἁπλοῦν βλεμμα. Ἡ δύναμις τῶν Ἀγγέλλων εἶναι μεγάλη καὶ ἀνεκδιήγητος καὶ διὰ τοῦτο ὁ προφήτης Δαυῒδ καὶ ὁ Ἀπόστολος Πέτρος ἀποκαλοῦσι αὐτοὺς «*δυνατοὺς ἰσχύϊ καὶ δυνάμει*». Ἄγγελος μετέφερεν ἀστραπιαίως τὸν προφήτην Ἀββακοὺμ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Βαβυλῶνα καὶ τὸν διάκονον Φίλιππον ἀπὸ τῆς Σαμαρείας εἰς τὴν πόλιν Ἄζωτον. Ἄγγελος ἀπελευθερώνει τὴν Ἱερουσαλὴμ θανατώσας ἐν μιᾷ μόνῃ νυκτὶ 185,000 στρατιωτῶν ἐκ τοῦ πολιορκοῦντος αὐτὴν στρατοῦ τοῦ Σενναχηρείμ. Ἄγγελος *ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ μνημείου τοῦ » Σωτῆρος.* Ἄγγελος ἔλυσε τὰς ἁλύσσεις τοῦ ἐν τῇ φυλακῇ Ἀποστόλου Πέτρου καὶ ὡδήγησεν αὐτὸν μέχρι τῆς σιδηρᾶς πύλης τῆς πόλεως, τὴν ὁποίαν ὁ αὐτὸς Ἄγγελος ἤνοιξεν. Ἡ Ἁγία Γραφὴ καθὼς καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι πλήρεις τοιούτων θαυματουργιῶν τῶν Ἀγγέλων.

Ἀλλὰ καιρὸς ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν καὶ τὸν πληθυσμὸν τῶν Ἀγγέλων, τὰς πρὸς ἀλλήλους σχέσεις αὐτῶν καὶ τὸ ὑπούργημα καὶ διακονίαν αὐτῶν.

Ἡ Ἁγία Γραφὴ δὲν καθορίζει μὲν τὸν ἀριθμὸν τῶν Ἀγγέλων, δεικνύει ὅμως ὅτι οὗτος εἶναι μέγιστος. Ὁ προφήτης Δανιὴλ εἶδεν ὅτι *«χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν τῷ Θεῷ καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκει- » σαν αὐτῷ».* Τὴν νύκτα, καθ' ἣν ἐγεννήθη ὁ Σωτὴρ ἐν Βηθλεὲμ στρατιὰ ὁλόκληρος Ἀγγέλων ἐδοξολόγει τὸν Θεόν· *«καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο.... » πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου αἰνούντων τὸν Θεὸν καὶ λεγόντων· δόξα ἐν » ὑψίστοις Θεῷ....»* Ἐν τῷ κήπῳ τῆς Γεθσημανῆ λέγει ὁ Σωτὴρ πρὸς τοὺς κατ' αὐτοῦ ἐφορμήσαντας μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων· *«ἢ δοκεῖς, ὅτι » οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν Πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι » πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας Ἀγγέλων;»*

Κατεδείχθη ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἀγγέλων εἶναι μέγιστος. Ὅπως δὲ ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ ὑπάρχει βαθμιαία τις πρόοδος ἐκ τῶν κατωτέρω εἰς τὰ ἀνώτερα, οὕτω καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τῶν Ἀγγέλων ὑπάρχουσι διάφοροι

τάξεις Ἀγγέλων ἀναλόγως τῆς διακονίας αὐτῶν. Ἡ ἱεραρχία δ' αὕτη τῶν Ἀγγέλων ἀποτελεῖται ἐξ ἐννέα ταγμάτων, τὰ ὁποῖα κατατάσσονται εἰς τρεῖς χορούς, οἱ ὁποῖοι εἶναι οἱ ἑπόμενοι κατὰ Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην ***Σεραφείμ, Χερουβείμ, Θρόνοι,*** ὁ πρῶτος χορός. ***Κυριότητες, Δυνάμεις, Ἐξουσίαι,*** ὁ δεύτερος χορός. ***Ἀρχαί, Ἀρχάγγελοι, Ἄγγελοι,*** ὁ τρίτος χορός. Οὕτω δὲ ἐν τῇ οὐρανίῳ τῶν ἁγίων Ἀγγέλων Ἱεραρχίᾳ βασιλεύει εὐρυθμία καὶ τάξις τελεία καὶ ἀπαρασάλευτος.

Ἡ διακονία τῶν Ἀγγέλων εἶναι ἡ ἑπομένη α') δοξάζουσι τὸν Θεόν. Οὕτως ὁ προφήτης Ἡσαΐας εἶδεν, ὅτι *«τὰ Σεραφεὶμ εἱστήκεισαν κύκλῳ » τοῦ Θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκέκραγεν ἕτερον πρὸς ἕτερον, καὶ ἔλεγον » Ἅγιος, Ἅγιος, Ἅγιος, Κύριος Σαβαὼθ πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης » Αὐτοῦ».* Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης λέγει ἐν τῇ Ἀποκαλύψει αὐτοῦ, ὅτι *«ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς λέγοντες. Ἅγιος, Ἅγιος, » Ἅγιος, Κύριος ὁ Θεὸς ὁ Παντοκράτωρ, ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος».* β') Λειτουργοῦσι τῷ Θεῷ· διότι *ἐκπληροῦσι τὸ θέλημα τοῦ Οὐρανίου » πατρός, ποιοῦσι τὸν λόγον Αὐτοῦ, καὶ ἀκούουσι τῆς φωνῆς τῶν λόγων » Αὐτοῦ.»* Ἰδίᾳ ἐπιτελοῦσι τὰς διαταγὰς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἔργῳ τῆς Ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Οὕτω διακονοῦσι τῷ Κυρίῳ ἐν τῇ γεννήσει, ἐν τοῖς πειρασμοῖς, ἐν Γεθσημανῇ, ἐν τῇ Ἀναστάσει, ἐν τῇ Ἀναλήψει, καὶ διακονήσουσι προσέτι αὐτῷ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ, *«ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ πάντες οἱ ἅγιοι Ἄγγελοι » μετ' αὐτοῦ».*

Ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο μόνον τὸ ἔργον τῶν Ἀγγέλων τὸ δοξάζειν τὸν Θεὸν καὶ λειτουργεῖν αὐτῷ. Προστατεύουσι πρὸς τούτοις καὶ τὸν ἄνθρωπον. Ἡ Ἁγία Γραφὴ διδάσκει ἡμᾶς ὅτι οἱ Ἄγγελοι α') ἀναγγέλλουσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἔπραξαν πρὸς τὸν Ἀβραάμ, τὸν Ἰακώβ, Μωϋσῆν, Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ, Δαυΐδ, Δανιὴλ κ.λ. καθὼς καὶ εἰς τὸν Ζαχαρίαν, τὴν Ὑπεραγίαν Θεοτόκον, τὸν Ἰωσήφ. β') Προστατεύουσιν ὁλόκληρα ἔθνη, πόλεις, Μονάς, Ἐκκλησίας καὶ ἕνα ἕκαστον ἄνθρωπον. Οὕτως ἐνθαρρύνουσι τὸν Πατριάρχην Ἰακώβ, διαφυλάττουσι τὸν Δανιὴλ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν Λεόντων, ἐξάγουσιν ἐκ τῆς φυλακῆς τὸν Ἀπόστολον Πέτρον, ἀναφέρουσι τὰς προσευχὰς τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸν Θεὸν καὶ μεσιτεύουσιν ὑπὲρ αὐτῶν, παρίστανται εἰς τοὺς ἀποθνήσκοντας καὶ μεταφέρουσι τὴν ψυχὴν τοῦ Λαζάρου εἰς τοὺς κόλπους τοῦ Ἀβραάμ, καὶ ἐν γένει ἀποστέλλονται εἰς σωτηρίαν ἡμῶν, ὅπως διδάσκει ὁ Ἀπ. Παῦλος. *«Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακο- » νίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν».*

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων ἔργων τῶν Ἀγγέλων ἡ Ἁγία ἡμῶν Ἐκκλησία διδάσκει ἡμᾶς ὅτι οὗτοι εἶναι καὶ οἱ φύλακες τῶν ἀνθρώπων. Πᾶς Χριστιανὸς ἔχει ἴδιον Ἄγγελον φύλακα, ὅστις μένει παρ' αὐτῷ καὶ φυλάσσει αὐτόν, ἐξ οὗ ἔλαβε καὶ τὴν προσωνυμίαν Ἄγγελος φύλαξ. Τὴν διδασκαλίαν ταύτην τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας βεβαιοῖ ρητῶς αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς λέγων. *«Ὁρᾶτε, μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς » τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οἱ **Ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρα- » νοῖς** διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς».*

Ἀρκοῦσι τοσαῦτα περὶ τοῦ ἀοράτου κόσμου, τοῦ ἀΰλου, τοῦ πνευ-

ματικοῦ κόσμου τῶν Ἀγγέλων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἅγιοι Ἄγγελοι εἶναι ἀνώτεροι ἡμῶν κατὰ πάντα· ἐπειδὴ ἐκτὸς τούτου εἶναι οἱ προστάται καὶ εὐεργέται ἡμῶν, διὰ τοῦτο ἔχομεν καθῆκον νὰ τιμῶμεν καὶ σεβώμεθα αὐτούς. Τοιαύτην τιμὴν καὶ σεβασμὸν ἀπένειμαν πρὸς τοὺς φανερωθέντας εἰς αὐτοὺς Ἀγγέλους ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, ὁ Γεδεών, ὁ προφήτης Δανιὴλ καὶ ὁ ἠγαπημένος μαθητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης ὁ Θεολόγος. «*Κἀγὼ » Ἰωάννης*, λέγει ὁ ἴδιος ἐν τῇ Ἀποκαλύψει αὐτοῦ, *ἔπεσα προσκυνῆσαι » ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν τοῦ Ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα*». Ἂς τιμῶμεν καὶ ἂς σεβώμεθα καὶ ἡμεῖς τοὺς ἁγίους Ἀγγέλους καὶ πρὸ πάντων ἂς προσπαθῶμεν διὰ τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς ἐναρέτου ἡμῶν διαγωγῆς νὰ ἔχωμεν ἕκαστος ἡμῶν τὸν Ἄγγελον φύλακα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ πάντοτε πλησίον ἡμῶν καὶ ἀχώριστον ἀφ' ἡμῶν μέχρι τῆς ὑστάτης ἡμῶν πνοῆς. Γένοιτο.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑΙ ΟΜΙΛΙΑΙ

ΟΜΙΛΙΑ Ι΄.

Γ΄. Η ΗΘΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

Ποῖον ἦτο, ἀγαπητοί, τὸ ζήτημά μας εἰς τὰς δύο τελευταίας ὁμιλίας ; Ἡ διδασκαλία τῆς ἁγίας ἡμῶν Θρησκείας. Καὶ εἴδαμεν πρῶτον τὰ σπουδαιότερα *δόγματα* τῆς Πίστεως ἡμῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Συμβόλου τῆς Πίστεως. Καὶ ἀνελύσαμεν ἔπειτα τὴν ἀρετὴν τῆς Χριστιανικῆς ἀγάπης, ἡ ὁποία τείνει ὁλονὲν νὰ ἐξημερώνῃ τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους ἀγαπητικωτέρους καὶ εὐσπλαγχνικωτέρους πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλ' ὁ θεῖος ἡμῶν Διδάσκαλος ἐδίδαξε καὶ ἄλλας ἠθικὰς διδασκαλίας, ἐκ τῶν ὁποίων μερικαὶ ἐδιδάσκοντο μὲν καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἀλλ' ὄχι μὲ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν τελειότητα ἐκείνην, μὲ τὴν ὁποίαν μᾶς παρέδωκεν αὐτὰς ὁ Κύριος ἡμῶν. Εἶναι δὲ πολὺ ὠφέλιμον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας καὶ τὴν διαφορὰν ταύτην. Αἰσθανόμεθα τοιουτοτρόπως περισσοτέραν ἀγάπην καὶ σεβασμὸν εἰς τὴν ἁγιωτάτην ἡμῶν θρησκείαν καὶ φιλοτιμούμεθα νὰ γινώμεθα ἡμέραν μὲ τὴν ἡμέραν τελειότεροι Χριστιανοί. Διότι τί λέγει ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὁ Κύριος ἡμῶν ; Ἐάν, λέγει, ὦ μαθηταί μου, *ἡ δικαιοσύνη σας*, ἤγουν ἡ ἀρετή σας δὲν περισσεύσῃ, δὲν γίνῃ δηλαδὴ τελειοτέρα ἀπὸ τὴν τυπικὴν τὴν ὑποκριτικὴν καὶ ἀποκλειστικὴν ἀρετὴν τῶν Γραμματέων καὶ τῶν Φαρισσαίων δὲν θὰ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, δὲν θὰ κληρονομήσητε τὸν Παράδεισον.

Πρῶτον λοιπὸν περὶ τῆς δουλείας, τὴν ὁποίαν ὁ μὲν Μωσαϊκὸς Νόμος ἠνείχετο καὶ ἐπέτρεπε καὶ μόνον τὴν ἐκανόνιζεν ἐπὶ τὸ φιλανθρωπό-

τερον, ὁ δὲ Χριστιανισμὸς τὴν κατήργησε τελείως καὶ ἐκήρυξε τὴν ἰσότητα καὶ ἀδελφότητα ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ποῖος μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων κατήντα καὶ ἐγίνετο δοῦλος καὶ ἔχανε τοιουτοτρόπως τὴν ἐλευθερίαν του; Πρῶτον, ὅστις δὲν εἶχε νὰ ἐξοφλήσῃ τὸ χρέος του· τότε ἠδύνατο ὁ δανειστὴς νὰ πωλήσῃ τὸν ὀφειλέτην του ὡς κτῆμα ἢ ὡς κτῆνος. Δεύτερον, ὅστις δὲν εἶχε νὰ πληρώσῃ τὴν ἀξίαν τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα ἀπεδείχθη ὅτι ἔκλεψε. Ποῖος ἄλλος τέλος; Ὅστις ἦτο πολὺ ἄπορος καὶ πτωχὸς καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ συντηρηθῇ, ἂν δὲν ἤθελε προσκολληθῇ εἴς τινα πλούσιον ὡς δοῦλος. Σημειωτέον ὅμως πρῶτον, τὸ ἑξῆς: ἡ δουλεία δηλαδὴ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἀτόμου εἰς τοὺς Ἰουδαίους δὲν διήρκει περισσότερον ἀπὸ ἓξ ἔτη. Διατί; Διότι εἰς τὸ ἕβδομον ἔτος, κατὰ τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον, ὁ δοῦλος ἀφίνετο ἐλεύθερος ἐὰν ἤθελε νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸν κύριόν του. Δεύτερον δὲ, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας δὲν ἐπετρέπετο νὰ ἐπιβάλλουν οἱ κύριοι βαρείας καὶ κοπιώδεις ἐργασίας εἰς τοὺς δούλους, οὔτε νὰ ἀκρωτηριάζουν αὐτοὺς, ὅπως τὸ ἔκαμναν οἱ Ἐθνικοί. Τρίτον οἱ δοῦλοι τῶν Ἑβραίων ἠδύναντο νὰ λαμβάνουν μέρος εἰς τὰς ἑορτὰς, νὰ ἀκούουν τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν τῶν ἱερέων, καὶ νὰ προκαλέσουν τὴν ἐλευθερίαν των ὡς ἀποζημίωσιν διὰ τὴν κακὴν τυχὸν μεταχείρισιν, τὴν ὁποίαν ἔκαμνον εἰς αὐτοὺς οἱ κύριοί των. Ἡ κατάστασις λοιπὸν τῶν δούλων εἰς τοὺς Ἰουδαίους χάρις εἰς τὴν προστατευτικὴν πρόνοιαν τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου ἦτο ὁπωσοῦν ὑποφερτή! Ἀλλὰ μεταξὺ τῶν Ἐθνικῶν ἡ θέσις τῶν δούλων ἦτο φρικώδης, Πρῶτον ἦσαν κατὰ τόπους περισσότεροι οἱ δοῦλοι ἀπὸ τοὺς ἐλευθέρους. Δεύτερον ἠδύναντο οἱ κύριοι νὰ μεταχειρίζωνται αὐτοὺς μὲ τὸν πλέον ἀπάνθρωπον τρόπον. Διότι οἱ νόμοι ταῦ Κράτους εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ρώμην δὲν ἠμπόδιζον διόλου τὴν κακομεταχείρισιν τῶν δούλων. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἡ δουλεία ἦτο νόμος τοῦ Ἐθνικοῦ κράτους, ὁ ὁποῖος νόμος ποίους ἐπροστάτευεν; Ὄχι τοὺς δούλους, ὅπως εἰς τὸν Ἰουδαϊσμόν, ἀλλὰ τοὺς κυρίους ἐναντίον τῶν δούλων. Καὶ διὰ νὰ λάβητε, ἀγαπητοὶ, μίαν ἀμυδρὰν ἰδέαν περὶ τοῦ βαθμοῦ τῆς σκληρότητος καὶ ἀπανθρωπίας, μὲ τὴν ὁποίαν οἱ Ἐθνικοὶ ἐφέροντο πρὸς τοὺς δυστυχεῖς δούλους, σᾶς ἀναφέρω τὸ ἑξῆς μόνον· ὅτι δηλαδὴ μερικοὶ ἐκ τῶν Ρωμαίων, τοὺς ὁποίους ἐτίμων μὲ τὴν φιλίαν αὐτῶν καὶ οἱ Αὐτοκράτορες αὐτοί, θέλοντες νὰ διασκεδάσουν ἐν καιρῷ τοῦ δείπνου, τί ἔκαμναν; Ἐφόνευαν ἕνα ἢ δύο δούλους, τῶν ὁποίων τὰ κρέατα ἔρριπταν εἰς τὰ ὀψάρια, τὰ ὁποῖα διετήρουν καὶ ἔτρεφαν εἰς τὰς δεξαμενάς των! Ἄλλοτε δὲ ἔσφαζαν τοὺς δούλους των πρὸς εὐχαρίστησιν τῶν φίλων αὐτῶν! Φρικώδη πράγματα καὶ νὰ τὰ ἀναλογισθῇ κανείς! Ποῖος δὲ κατήργησε τὸν ἀπάνθρωπον αὐτὸν νόμον καὶ ἠλευθέρωσε τοὺς δούλους ἀπὸ τὴν ἀξιοθρήνητον κατάστασιν; Ποῖος ἄλλος παρὰ ὁ Χριστιανισμός; Οὗτος ἐκήρυξε διὰ στόματος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὅτι δὲν ὑπάρχει διάκρισις μεταξὺ δούλου καὶ ἐλευθέρου, μεταξὺ Ἕλληνος καὶ βαρβάρου, ματαξὺ Ἰουδαίου καὶ Ἐθνικοῦ. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι, λέγει, ἴσοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅστις εἶναι πατὴρ ὅλων ἡμῶν. Ἀφοῦ δὲ ὁ Θεὸς εἶναι πατὴρ ὅλων τῶν ἀνθρώπων, εἴμεθα ἀδελφοὶ πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἡ ἀνθρωπότης ἀποτελεῖ μίαν μεγάλην οἰκογένειαν.

Ἀλλ' ὁ Χριστιανισμὸς δὲν εὐηργέτησε τὴν ἀνθρωπότητα μόνον μὲ τὴν

κατάργησιν τῆς δουλείας. Διότι ὁ Χριστιανισμὸς ἀνύψωσε καὶ τὴν θέσιν τῶν γυναικῶν εἰς τὴν ἀνήκουσαν εἰς αὐτὰς περιωπήν. Πῶς παριστάνεται ἡ γυνὴ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην; Ὅπως καὶ εἶναι πράγματι, ὄχι ἡ δούλη, ἀλλ' ἡ προσφιλὴς καὶ ὁ πολύτιμος σύντροφος τοῦ ἀνδρός. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἡ γυνὴ θεωρεῖται φυσικὰ ὑποδεεστέρα ἀπὸ τὸν ἄνδρα. Αἱ γυναῖκες εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην ἐποχὴν ἀπελάμβανον καὶ εἰς τοὺς Ἐθνικούς, ὅπως μανθάνομεν ἀπὸ τὰ ποιήματα τῶν ἀρχαίων, πολλὴν ἐκτίμησιν καὶ ἀρκετὸν σεβασμόν. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ἀνεγνώριζαν καὶ ἐξετίμων τὰ φυσικὰ καὶ ἠθικὰ πλεονεκτήματα τοῦ γυναικείου φύλου. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη αὕτη καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν Ἐθνικῶν πρὸς τὴν γυναῖκα ἦτο ἐξαίρεσις, ἥτις ἐχρεωστεῖτο εἴτε εἰς μίαν μεγάλην τυχὸν ἀρετὴν τῆς γυναικός, εἴτε καὶ εἰς τὰ εὐγενῆ αἰσθήματα ὡρισμένου ἀριθμοῦ ἀνδρῶν. Νόμος ἠθικός, νόμος σεβαστὸς εἰς ὅλους, ὅστις νὰ ἐπιβάλλῃ τὸ ἀπαιτούμενον σέβας, τὴν ἀγάπην καὶ ἐκτίμησιν πρὸς τὸ γυναικεῖον φύλον, δὲν ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν Ἐθνικῶν. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Εἰς τοῦτο δὲ ὀφείλεται καὶ ἡ ἠθικὴ κατάπτωσις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων· εἰς ποῖον; Εἰς τὴν μικρὰν καὶ ἀσήμαντον ἰδέαν, τὴν ὁποίαν εἶχαν περὶ τῶν γυναικῶν. Εἰς ποῖον δὲ πάλιν ὀφείλεται ἡ καλυτέρευσις τῆς θέσεως τοῦ γυναικείου φύλου; Εἰς τὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεκήρυξε τὴν γυναῖκα ἴσην μὲ τὸν ἄνδρα. Ἡ γυνὴ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ δὲν εἶναι ἡ δούλη τοῦ ἀνδρός, τὴν ὁποίαν οὗτος νὰ περιφρονῇ καὶ ἐξευτελίζῃ καὶ νὰ δύναται νὰ τὴν ἀποδιώκῃ διὰ νὰ λάβῃ ἄλλην νεωτέραν καὶ ὡραιοτέραν, ὅπως τοῦτο ἔκαμνον οἱ Ἐθνικοί. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι αἱ Χριστιανικαὶ γυναῖκες ὀφείλουν νὰ ὑποτάσσωνται εἰς τοὺς ἄνδρας, διότι ὁ ἀνὴρ εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς γυναικός. Ἀλλ' ἡ ὑποταγὴ αὕτη πρέπει νὰ στηρίζεται εἰς τὴν ἀγάπην, τὴν ὁποίαν ὀφείλουν νὰ ἔχουν οἱ ἄνδρες πρὸς τὰς γυναῖκάς των. Ἡ δὲ ἀγάπη αὕτη πρέπει νὰ εἶναι ἴση μὲ τὴν πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπην τοῦ ἀνδρός. Ἰδοὺ ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ περὶ τοῦ γυναικείου φύλου. Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἀνυψώθη ἡ οἰκογένεια καὶ ἠθικοποιήθη καὶ ἀποβαίνει τοιουτοτρόπως ἡ ἑστία, ἡ πηγὴ τῆς εὐτυχίας τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ὁ διδάσκαλος τῆς καλῆς ἀνατροφῆς τῶν τέκνων, καὶ ὁ δημιουργὸς τῶν καλῶν πολιτῶν. Διότι τί ἄλλο ἔγκλημα ἐναντίον τῆς οἰκογενείας διέπραττον οἱ Ἐθνικοί; Ἐφόνευον τὰ ἀθῷα καὶ τὰ τρυφερὰ βρέφη ἄνευ τιμωρίας τινός· διότι πῶς τὰ ἐξελάμβανον οὗτοι; Φρικτὸν καὶ νὰ τὸ εἴπῃ τις! Ὡς πράγματα, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ μεταχειρισθοῦν ὅπως ἤθελαν οἱ γονεῖς! Ἀλλ' ἦλθε καὶ ἐδῶ σωτήριος ὁ πλήρης ἀγάπης καὶ συμπαθείας Χριστιανισμός, ὅστις ἠλευθέρωσε τὰ ἀτυχῆ βρέφη ἀπὸ τὴν κακοῦργον αὐθαιρεσίαν τῶν γονέων· ἀνεκήρυξεν αὐτὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τὰ ἔθεσεν ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ προστασίαν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ὅστις καὶ τὰ ηὐλόγησε διὰ νὰ δείξῃ τὴν στοργήν του πρὸς αὐτά. Γνωστὸν δὲ ὅτι κατὰ τὸν Χριστιανικὸν νόμον ἡ βρεφοκτονία θεωρεῖται μέγιστον ἔγκλημα, τὸ ὁποῖον τιμωρεῖται ὑπὸ τοῦ νόμου αὐστηρότατα.

Ἀνωτέρω ἀνεφέραμεν, ἀγαπητοί, ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαίους ἕνεκα τῆς ταπεινῆς ἰδέας τὴν ὁποίαν εἶχαν περὶ τῶν γυναικῶν, ὁ ἀνὴρ ἠδύνατο

εὐκολώτατα νὰ διώξῃ τὴν σύζυγόν του καὶ νὰ χωρισθῇ ἀπ' αὐτῆς. Τοιαύτην ἐξουσίαν περὶ διαλύσεως τοῦ γάμου ἔδιδε καὶ ὁ Μωσαϊκὸς Νόμος εἰς τὸν ἄνδρα, ὅστις ἠδύνατο καὶ διὰ μηδαμινὰς αἰτίας νὰ διαζευχθῇ τὴν σύζυγόν του. Ἡ δὲ διάζευξις δὲν ἐγίνετο ἐπὶ δικαστηρίου εἴτε πολιτικοῦ εἴτε θρησκευτικοῦ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς βασιμότητος τῶν λόγων, ἕνεκα τῶν ὁποίων ἐζήτει τὸ διαζύγιον ὁ Ἀνήρ. Ἀλλὰ τί συνέβαινεν; Ὁ ἴδιος ὁ ἀνὴρ ἦτο καὶ κατήγορος καὶ δικαστὴς καὶ ἐκτελεστὴς τῆς ἀποφάσεώς του, τὴν ὁποίαν ἔγραφεν εἰς τὸ λεγόμενον *βιβλίον ἀποστασίου* καὶ ἔδιδεν αὐτὸ εἰς τὰς χεῖρας τῆς γυναικός, τὴν ὁποίαν δὲν ἀνεγνώριζε τοῦ λοιποῦ ὡς σύζυγον αὐτοῦ καὶ ἔπρεπε τότε αὕτη νὰ ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὴν κατοικίαν του. Ἕνεκα τούτου τὰ διαζύγια μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων εἰς τὴν ἐποχὴν πρὸ πάντων τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἦσαν συχνότατα. Διότι οἱ Ἰουδαῖοι ἐπωφελοῦντο τὴν γενικὴν διάταξιν τοῦ νόμου, ὅστις ὥριζεν ὡς αἰτίαν διαλύσεως τοῦ γάμου τὸ *ἄσχημον πρᾶγμα*, καὶ ὡς ἐκ τούτου πᾶσαν ἔλλειψιν τῆς συζύγου καὶ εἰς αὐτὸ ἀκόμη τὸ ζήτημα τῆς μαγειρικῆς τὴν ἐχαρακτήριζαν σκοπίμως ὡς *ἄσχημον πρᾶγμα*, καὶ τί ἔκαμναν; Ἐπεκαλοῦντο αὐτὸ ὡς ἀφορμὴν νὰ ἀποπέμψουν τὴν σύζυγόν των. Ὁποία σκληρότης τοῦ ἀνδρὸς καὶ περιφρόνησις τῆς γυναικός! Ἀλλ' ὁ Κύριος ἡμῶν παραδέχεται ἕνα μόνον λόγον διαζεύξεως τῆς συζύγου, τὴν παράβασιν τῆς συζυγικῆς πίστεως, ἤτοι τὴν μοιχείαν· τοιουτοτρόπως δὲ προστατεύει καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὴν γυναῖκα, καὶ τὴν οἰκογένειαν, καὶ τὴν κοινωνίαν, τῶν ὁποίων ἡ εὐτυχία καὶ ἡ εὐημερία στηρίζεται ὡς εἰς βράχον ἀσάλευτον εἰς τὸν σεβασμὸν καὶ τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ Ἐκκλησία σήμερον δίδει τὸ διαζύγιον καὶ εἰς ἄλλας τινὰς περιστάσεις ἐκτὸς τοῦ λόγου τῆς μοιχείας, ἀλλὰ τοῦτο τὸ πράττει διὰ τὴν σκληροκαρδίαν μερικῶν Χριστιανῶν. Οὐχ ἧττον κατὰ τὰς περιστάσεις ταύτας εἶναι δυνατὸν νὰ προληφθῇ τὸ διαζύγιον. Πῶς δὲ προλαμβάνεται ὁ χωρισμὸς οὗτος; Διὰ τῆς ἀγάπης, ἥτις εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἡ ἀμμοκονία, διὰ τῆς ὁποίας συγκολλῶνται πρὸς ἀλλήλους ἀμετακίνητοι οἱ λίθοι τῆς οἰκογενείας, ἤτοι οἱ σύζυγοι καὶ τὰ τέκνα τῆς οἰκογενείας. Καὶ ἀληθῶς, ἀγαπητοί, ἡ ἀγάπη, κατὰ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον, «πάντα στέγει,.... πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει, οὐδέποτε ἐνπίπτει». Ἡ ἀγάπη περιορίζει ἄνδρα, ὅταν διατάσσῃ, νὰ μὴ εἶναι τύραννος, πείθει τὴν γυναῖκα, ὅταν ὑποτάσσεται, νὰ μὴ γογγύζῃ, συγκρατεῖ τὸν πατέρα νὰ ἐπιπλήττῃ χωρὶς πάθος, ἐνισχύει τὴν μητέρα νὰ ἀφοσιώνεται μὲ αὐταπάρνησιν, διδάσκει τὰ τέκνα νὰ ὑπακούωσι μὲ ἄκρον σεβασμόν, ἐνθυμίζει τοὺς γονεῖς νὰ ἀνατρέφουν τὰ τέκνα των «ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου», προτρέπει τοὺς κυρίους νὰ μεταχειρίζωνται τοὺς ὑπαλλήλους αὐτῶν ὡς ἴδιά των τέκνα, καὶ τοὺς ὑπηρέτας νὰ σέβωνται τοὺς προϊσταμένους αὐτῶν ὡς πατέρας καὶ προστάτας· ἡ ἀγάπη τέλος ὑπαγορεύει εἰς τοὺς πλουσίους νὰ θεωρῶσι τοὺς πτωχοὺς ὡς συμμετόχους εἰς τὰ πλούτη των, διὰ τοῦτο καὶ βοηθοῦσιν αὐτούς. Πόσῳ θαυμάσια ἀποτελέσματα δύναται νὰ δώσῃ ἡ Χριστιανικὴ ἀγάπη εἰς ὅλον τὸν ἀνθρώπινον βίον! Εἴθε ἡ ἀγάπη πάντων ἡμῶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ περισσεύῃ μὲ τὴν ἐπίγνωσιν τῶν σωτηρίων αὐτῆς ἀποτελεσμάτων! Ἀμήν.